

Balázs Géza

A magyar hősepika

Folklorisztikai, nyelvi, irodalmi rekonstrukció

Csaknem két évszázada keresik a magyar hősepikát. Egyesek szerint persze ez már régen meghaladott ügy, a nemzeti romantika terméke, amely még a tehetséges Arany Jánost is tévútra vitte, mondván „minden együttérzésünk Aranyé, aki ezt az egész nagy gürcöt, a nemzeti eposzt, magára vette, és görnyedezve cipelte élete végéig, mígnem az a sírba tette őt”.¹ Ám vannak, akik mást gondolnak erről, és elérzékenyülnek a régi históriákon, feltöltődnek tőlük. Mindazonáltal nem pusztán kulturális és etikai, hanem tudományos kérdés: melyek kultúránk, nyelvünk gyökerei?

Volt-e magyar hősepika?

A hősepika nyomozásának módszere főleg az, „hogymint a középkori krónikáinkból és egyéb írásos forrásokból visszakövetkeztessenek egy »eltűnt« magyar hősepikára”.² Vannak föltételezések, csaknem a bizonyossággal felérő kutatások, mégis mintha erősebb lenne a szkepszis: nincs lejegyzés, nincs konkrét adat, tehát vagy elveszett, vagy sohasem volt magyar hősepika. Érdekes módon a tudomány

olykor merészen több évszázaddal, sőt évezreddel korábbi történéseket is megkockáztat (a magyar nyelv eredetét a finnugrisztika-uralisztika Kr. e. négyezerig képes (?) hipotetikusan rekonstruálni)³, viszont ha valaki más további nyelvi irányokat, ősi vallást, hiedelmeket vagy éppen hősepikát kutat, analógiákat keres, hipotéziseket fogalmaz meg, ráadásul nagyobb területre kiterjesztve, akkor rögtön előjön a kételkedés, hogy az illető meggondolatlan, felületi analógiákból következtet, tévesen rekonstruál, történetietlen, rosszabb esetben hebehurgya áltudós. Amit szabad Jupiternek, nem szabad a kisökörnek.

De vissza a kiindulópontozhoz, a hősepika kereséséhez. „Kölcsey Ferenc, Erdélyi János, Toldy Ferenc, Ipolyi Arnold és mások munkáira is támaszkodva 1858-ban *Naiv eposzunk* című tanulmányában Arany János fejti ki

¹ BORBÉLY Szilárd: Arany eposza. 2000, 2006/5.

² VOIGT Vilmos: *Világnak kezdeteitől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Universitas, Bp. 2000. 136.

³ Az uráli népek kapcsán azt írják például, hogy „őseik valaha, kb. 6–7 ezer évvel ezelőtt közös nyelven beszéltek, és természetesen a földrajzilag is koncentráltabb területeken együtt laktak” (HAJDÚ Péter: *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 7–8). Ha ehhez valaki hozzátenné, hogy erre semmilyen bizonyíték nincs, s hogy könnyen lehet, hogy nem volt közös nyelv, és nem volt földrajzi együttélés, akkor őt ma teljességgel áltudósnek neveznék, ezzel szemben az MTA akadémikusának kijelentését még csak meg sem próbálták megkérdőjelezni.

mindmáig ható érvénnyel a magyar hősepika-kutatás programját, [...] véleménye szerint volt hősepikánk, de elveszett, viszont mégis rekonstruálható, legalábbis egyes elemeiben” – írja Voigt Vilmos,⁴ majd inkább kétségeit sorolja fel a vállalkozással kapcsolatban, de nem zárja ki a kutatás, a rekonstrukció lehetőségeit. A rekonstrukció középkori krónikáinkból, egyéb írásos forrásokból, illetve talán – én teszem hozzá – a szóbeliségből is lehetséges. Hősepikánk valószínűségére még egy érdekes és kevésbé hangoztatott bizonyíték is szolgál, mégpedig az, hogy mint az idézett szerző fogalmaz, „a magyarság az európai népi hősepika meglétének és hiányának peremén van. Nyugatra és északra tőle nincs olasz, osztrák, szlovén, cseh, szlovák, lengyel hősepika. Keletre és délre van vagy volt orosz, ukrán, bizánci, görög, albán, bolgár, makedón, szerb, bizonyos mértékig horvát, sőt még valamelyes román hősepika is.” S bár Voigt Vilmos nagyon megfontoltan, visszafogottan nyilatkozik, a magyar hősepika-kutatás irányait mégis pontosan kijelöli: „Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a magyar hősepika értelmezése areális szempontból pozitív módon kapcsolódik a balkáni (és valószínűleg a keleti szláv) epikához [...] Az areális szempont felvetése végül is sokban hozzájárulhat hősepikánk valódi történetének megismeréséhez.”⁵ Végül is a kérdésben egyértelműen fogalmaz, mert azt mondja, hogy „metodikailag bebizonyosodott, hogy létezhetett magyar hősepika, amelynek nem-szövegszerű (hanem terminológiai, áttételes)

nyomaival számolhatunk.”⁶ Emeljük ki: létezhetett, és áttételes nyomaival találkozhatunk!

László király legendája

Bálint Sándor szerint a leginkább tisztelt magyar szent valószínűleg I. Szent László király: a magyar lovagkor példaképe, népmondáink hőse, akiben ötvöződik a harcos nomád férfieszmény, az európai lovagideál, ráadásul a „középkori hazai mondák és legendák annyira egyetlen szentünket sem magasztalták, mint László királyt”⁷.

A Szent László-legenda

A széles körben ismert Szent László-legenda régóta foglalkoztatja a régészeket, néprajzosokat, az irodalom-, művészet- és művelődéstörténészeket. „Egy évszázada él a sejtés, hogy a legenda az elveszettnek hitt magyar hősepika emlékét őrzi” – írja B. Kovács István erről.⁸ Úgy véli, hogy egy Gömörből előkerült szövegváltozatban ott lapul a kereszténység előtti (másként: pogány kori) magyar hősepika. A sejtés már korábban megfogalmazódott. A gondolat magva László Gyulától származik, aki szerint „a Szent László-legenda az iráni térségek felé irányítja tekintetünket”⁹ Kulcsár Péternél pedig azt olvassuk, hogy „az írott forrásokban ránk maradt László-legenda csak ösz-

⁴ VOIGT: *I. m.* 101.

⁵ *Uo.* 119–120.

⁶ *Uo.* 121.

⁷ BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium.* I. köt. Szent István Társulat, Bp. 1977. 480.

⁸ B. KOVÁCS István: *A Szent László legenda szóban és képekben.* Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat, 2017. 3.

⁹ LÁSZLÓ Gyula: *A „kettős honfoglalás”.* Magvető, Bp. 1978. 61.

tövére váza annak a hagyományanyagának, amely a témakörrel kapcsolatban kialakult.¹⁰ Többen rámutattak, hogy a krónikában rejlő események, szófordulatok a szóbeliségben élő hősepikára utalnak. Voigt Vilmos rendkívül óvatosan fogalmaz Anonymus Mén-Marótja, az Imre herceg- és Szent László-történetekkel kapcsolatban: „Nehéz ezek egységes jellemzése, annyi mégis biztos, meglétük legalább a 11. századtól legalább a 14. századig igazolható. Voltaképpen a feudalizálódó magyar kultúra termékei, és önmagukban még nem bizonyítékai egy korábbi hősepikának, ha azonban azt egyéb források alapján létezőnek tételezhetjük fel, ebben a rétegben kell látni annak bizonyos folytatását.”¹¹ És ugyanitt kiemeli, hogy új szempontokat adhat a hősepika kutatásához az ikonográfiai, művészettörténeti adatok (miniatúrák, illusztrációk) – köztük orosz, bizánci és itáliai anyagok – bevonása.

A Szent László-legendaként ismert történetet a 12. század elején rögzíthették, de ez nem maradt fenn. A szöveg az 1360 körül készült *Képes Krónika* nyomán vált közismertté. Ez előzmények így hangoznak:

„A pogányok tehát kivonultak a magyarok ellen, és látták, milyen rettentő seregekkel jöttek; azonnal megjelentették ezt a hadnagyuknak, Ozulnak. Ez összegyűjtötte a vele levő kun sereget, és hamar egy igen magas hegy tetejére húzódott; gondolta, ott van leginkább biztonságban, minthogy a hegyolda-

lon igen nehéz a feljárás; a lakosok Kerlésnek nevezik ezt. Az egész magyar sereg a hegy lábánál gyűlt össze. Salamon király vitézei mind egyforma patyolatzászlót hordoztak. A pogányok már mind a hegy tetején tömörültek össze; bátrabb, vakmerőbb íjászaik leszálltak a hegy lejtőjének közepéig, hogy a magyarokat a lejtőről távol tartsák. Mint a záporosó, oly sűrűn hullottak nyilaik a király és a herceg csapataira. Némely jeles magyar vitézek azután rárontottak ezekre az íjászokra, és közülük sokakat megöltek a hegyoldalban, csak nehezen és vajmi kevesen hághattak fel újra társaikhoz, íjukkal verték, úgy ösztökélték lovaikat. Salamon királyt heves lelkülete, bátorsága elragadta, és csapatával a legmeredekebb hegyoldalban hatolt fel a pogányokhoz; azok meg sűrűn szórták rá nyilaik záporát. Géza herceg, amilyen óvatos volt, mindig a menedékesebb lejtőn hatolt fel, nyilakat szórt a kunokra; öccse, László, az első támadásnál négyet ölt meg a legvitézebb kunok közül, az ötödik nyilától súlyosan megsebesült – utóbb ezt is megölte –, Isten irgalmából aztán hamarosan kigyógyult sebéből.”

A továbbiakban a leányrablás története következik:

„Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova sem maradt vissza

¹⁰ KULCSÁR Péter: A cserhalmi ütközet László-legendájában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967/2. 163.

¹¹ VOIGT: *I. m.* 105.

semennyit sem; így mintegy kartávoltság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és mondá: »Szép hűgám! Fogd meg a kunt övénel, és vesd magad a földre!« Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László herceg közelről át akarta szúrni a lándzsával; a leány akkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is kitészik, nincsen hívség az asszonyokban, bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg aztán sokáig mérkőzött a férfúval, majd elvágta inát és megölte. De az a leány nem a püspök leánya volt. A király és a dicső hercegek így majdnem az összes pogányokat megölték, megszabadították mind a keresztény foglyokat, és diadalmas győzelemmel, örvendezve tértek vissza az egész vidám magyar haddal. Nagy volt az örvendezés Magyarország-szerte, szent énekekben és imádságokban magasztalták Istent, aki győzelmet adott nekik.¹²

Ikonográfiai hagyomány

A vázlatos, hiányos írásbeli hagyomány mellett szerencsére fennmaradt egy óriási (és a feltárásoknak köszönhetően egyre bővülő) ikonográfiai hagyomány. A Szent László-legendák értelmezéséhez nagyban hozzájárulnak a középkori templomokból sorra előkerülő falfreskók. A Szent László-legendáknak, sőt falképsorozatoknak gyakori témája. A templomi falképsorozatok *biblia pauperum*ként (a nép bibliája

gyanánt) szolgáltak, és a vásári képmutogatók, illetve a jóval későbbi képsorozatok, filmek előzményének tekinthetők. A gótikus falképek fennmaradása részben a protestánssá vált templomok képtilalmának köszönhető: ugyanis lemeszelték és így konzerválták őket.¹³ Például a székelyderzsi templom Szent László-sorozata öt jelenetet tartalmaz: ütközet, a kun üldözése, birkózás, a kun lefejezése, pihenés. A csíkszentmihályi templomban 2008-ban előkerült a Szent László-legendák vár- vagy kivonulás- és ütközetjelenete; újabb és újabb ikonográfiai változatokat jelentve.¹⁴ A gelencei templom nyugati hosszfalán bukkantak elő a Szent László és a kun vitéz párviadalának képsorai: a kivonulás, üldözés, párviadal, birkózás, lefejezés. Jánó Mihály történész-művészettörténész színes leírásában, értelmezésében meglevenednek (filmszerűvé válnak) a középkori faliképek, ezt idézzük:

„Az ütközet hevében Szent László tűnik fel, aki egy világos színű lovon kezitusával küzd egy ellenséges kunnal. Körülöttük a földön elesett harcosok, levágott fejek és lovak hevernek. Majd ismét Lászlót látjuk, amint üldözőbe veszi a kunt, aki nyergében az elrabolt leánnyal, visszafordulva sűrűn nyilaz reá. Miközben László dárdája nyomán ömlik a vér a kun derekából, a kun nyilai mind eltörnek a szent király pajzsán és glóriáján. Az üldözés jelenetében az elrabolt leány segítőleg tartja a kun íját.

¹² *Képes Krónika*: A kunok dúlják Magyarországot. <<https://mek.oszk.hu/10600/10642/10642.htm>>

¹³ JÁNÓ Mihály: *Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez*. Székely Nemzeti Múzeum–Pallas Akadémiai, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 2008. 22–23.

¹⁴ *Uo.* 106–107.

A következő jelenet már a párviadal és a birkózás. A két hős lóról leszállva küzd egymással, a leány bárdal – László király attribútumával – lesújt a kun lábszárára. Mögöttük a László világos (fehér) és a kun sötét (barnászörös) színű lova világos, illetve sötét lombozatú fához van kikötve; mintha ők is küzdenének egymással. Ilyenformán, mondhatni a világosság és a sötétség harca dúl a megfestett jelenetekben. Végül egy sötét fával elváltatva a lefejezés jelenete zárja a legenda ábrázolását. László a földre tepert kun haját úgy ragadja meg, mintha szarvakat fogna. Itt a kun az ördög megszemélyesítője lehet. A megmentett leány két kézre fogott karddal sújt le a pogány ellenségre.¹⁵

A Szent László-freskósorozatok legteljesebb változatai a következő epizódokat (jeleneteket) tartalmazzák: 1) kivonulás, 2) csata, 3) lovas üldözés, 4) párviadal, 5) lefejezés és végül 6) pihenés/fejbenezés. Csaknem nyolcvan olyan faliképciklusról tudunk, amelyet eddig feltártak a mai Magyarország és a környező államok területén.¹⁶ Az ábrázolások jórészt a magyar nyelvhatár szélén maradtak fenn: Szepesben, Gömör-Kishontban, a Székelyföldön és a Mura-mentén. A legenda ábrázolása miniatúrákról (*Képes Krónika*, *Magyar Anjou Legendárium*), fametszetről (*Thuróczy-krónika*) is ismert.

¹⁵ Jánó Mihály *A gelencei Szent Imre műemlék templom* (Kalauz. Sepsiszentgyörgy, 2013) című könyvének 59–60. oldaláról idézi: BALÁZS Géza: Szent László emléke a magyar nyelvben. *Acta Universitatis Christianae Partiensis – Studia Culturale*, 2019/2. 13.

¹⁶ Jánó Mihály művészettörténészt kérdezi BALÁZS Géza. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2020/1–4. 192. <<https://mnyknt.hu/a-szent-laszlo-mon-dakor-nyomaban-fejbenezés-kurkaszas>>

B. Kovács István óvatosan még egy további ikonográfiai hagyományra utal, mégpedig a nagyszentmiklósi kincsen található ábrákkal („győztes” fejedelem, állatküzdelem, „vadászó” fejedelem, „égberagadás”) kapcsán: „Úgy vélem: a kérdéses ábrázolások valójában a gömői magyar szóhagyományból feltárt mitikus-hősi epika egyedülálló képi megjelenítéseként, a Szent László-legenda pogány párjaként értelmezhetők”.¹⁷

A szent király életével kapcsolatos legendák 14. századi ábrázolásai az európai művészetben egyedülálló freskósorozatok (képsorok). A 19. században Huszka József rajztanár és Nagy Géza régész foglalkozott velük. László Gyula harminc emlékről ad pontos leírást, és a képsor keletkezését az egész eurázsiai térségre kiterjeszti. László Gyula szerint a képsor nem csupán a Jó és a Rossz középkori képi megjelenítése, hanem „senki nem kételkedhetik abban, hogy a Szent László-legenda a magyar nép keletről hozott egyik – elpusztult – hősi énekének keresztény lecsapódása”.¹⁸

Az ikonográfiai hagyomány „olvasása” persze sajátos módszert igényel, hiszen a képi nyelv verbális nyelvre való fordítása soha nem lehet tökéletes; viszont az alapstruktúra, alapmotívumok gyakori, ismétlődő előfordulása stabil szóbeli hagyományra utal. Szent László ikonográfiája (miniatúrák, falképek, szobrok) kapcsán is rendkívül óvatosan, de nyitottan fogalmaz Voigt Vilmos, amikor azt ál-

¹⁷ B. KOVÁCS: *I.m.* 49.

¹⁸ Idézi: KÁDÁR Zoltán: László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. *Vigilia*, 1993/9. 717.

lítja, hogy „egyik időpont sem kedvez valamilyen szent-király jelképiségnek, és egyik korba sem illeszthető könnyedén bármilyen archaizáló, akár pogánykori előképek után nyúló felfogás”. A pihenés (fejbenezés) jelene kapcsán pedig ugyancsak rávilágít az értelmezések nyitottságára: „Az utolsó szó még messze van. Ám annyi biztos, László ikonográfiánk e legismertebb mozzanata csakugyan kontinensek és évezredek távlatában értelmezhető helyesen”.¹⁹

A Szent László-legenda valószínűleg egy erős központi (egyházi és állami) és néphagyomány miatt került ilyen nagy számban a középkori templomok falára. „A Szent László-legenda szöveges és képi megfogalmazásával kettős célt követhetett az egyház: az egyik a lovagszent kultuszának erősítése, illetve a magyar nép körében széltében-hosszában, különböző változatokban élő pogány hősepika viszszerősítése”.²⁰

Magyar mítosz

Bárhogy is, a fennmaradt szövegváltozatok és freskók, freskósorozatok vonzó és széles körben elterjedt és minden valószínűség szerint messzi múltba nyúló hagyományra utalnak.

László Gyula világmagyarázó mítosznak tekinti, mondván „a magyar peremvidék falusi templomaiban (a Székelyföldön, a Szepességben, Gömörben és a Mura-vidéken, néha az

ország belsejében, például Ócsán) levő középkori Szent László-freskók pogánykori örökséget őriznek. Eredetileg nem Szent Lászlóról és a kunról szóltak, hanem kozmikus dráma játszódott le a legendában, amelyben a világosság (hófehérbe öltözött, fehér lovas, szőke király és a sötétség, sötét hajú, sötét ruhájú, sötét lovú kun) küzd egymással. Mindkettő sebezhetetlen, csak a kun Achilles-ínján van egy kis védtelen rész. A magyar leány ezt vágja el, s ezzel tudják legyőzni a leányrablót. A küzdelem »szent« voltát az is jelzi, a hősök fegyvereiket letéve harcolnak (hiszen amúgy sem fogja őket a fegyver!), s mellettük lovaik vagy békésen legelnek, vagy gazdáik küzdelmét folytatva, ők is marják egymást. Ez a képsor ősi, keleti örökségünk, amely egészen a szkíta időkig követhető vissza, s feltehetőleg szőnyegekben.”²¹

Jánó Mihály művészettörténész, a freskóciklus mai legelkötelezettebb kutatója egy interjúban további értelmezésekről számol be: „A freskóciklus záróképe a pihenés jelene, amelyet talán minden esetben megfestettek, számtalan értelmezési lehetőségre adott alkalmat a kutatás során [...] A jelenet képi, formai párhuzamaként Nagy Géza régész az i. e. 4–3. századra keltezett szkíta arany övcsatot hozta fel: »Az említett műemléken két lováról leszállt lovas van ábrázolva. Az egyik földre feküdt, és fejét ülő, magas fejdíszű női alak ölében nyugtatja. A nő szomorúfűz fajtához tartozó fa alatt ül. Ennek a fának egyik ágára a lovas felakasztotta tegezét. Az ülő szolga kantáruknál fogva tartja a két lovat.« [...] Tárgya nagyon jól ismeretes nálunk

¹⁹ VOIGT Vilmos: *Szent László képe és jelei* = „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. szerk. BARNÁ GÁBOR, Szent István Társulat, Bp. 2001. 297. és 301.

²⁰ B. KOVÁCS: *I. m.* 55.

²¹ LÁSZLÓ: *I. m.* 70.

középkori templomaink falfestményei után. A Szent László-legenda végső jelenetét ábrázolja, amelyről hallgatnak az írott emlékek, de megvan a falfestményeken az ország egyik határszélétől a másikig, midőn ti. Szent László a kunnal való viaskodás után lovát fához kötve, fejét a megmentett leány ölébe hajtva, megpihen. [...] Ebből aztán egy más dolog is következik, az ti., hogy a Szent László-legendákba pogány korból eredő mondai elemek is keveredtek.” Később Fettich Nándor – írja László Gyula – észrevette, hogy a lány mindkét ábrázoláson „keleties kedveskedéssel a vitéz haját tisztogatja”. László Gyula a „keleties kedveskedést” a Molnár Anna-balladában vélte felismerni, amelyben a leány az elrablója „fejébe néz” (ez volna a két alkalommal már említett ún. fejbénézés), és a ballada egyik Ung vármegyei változatából is idézett idevonatkozó sorokat. A neves régész nem említette meg, de talán nem véletlen, hogy a derzsi Szent László-legenda pihenés-jelenete a legszembeötlőbb ábrázolása a „fejbénézésnek” az összes falkép közül, amelynek megfestését éppen egy Ungi István fia Pál mester rendelte meg 1419-ben. Az arany övcsatot, amelyről még Nagy Géza írt 1913-ban, és amelyre a Szent László-legenda kutatói, bár csak reprodukcióból ismerték, attól kezdve gyakran hivatkoztak, 2017-ben bemutatták a londoni British Museumban rendezett *Scythians: warriors of ancient Siberia* című kiállításon. A szentpétervári Ermitázstól kölcsönzött ötvösmunka, a szkíta művészet egyik legszebb darabja *Scythians with horses under a tree* címmel szerepelt a nagyszabású kiállításon. Arra mindenképpen fel kell figyelniünk, hogy az

aranycsat a múzeumi műleírás szerint egy holtan fekvő férfit ábrázol az anyaisstennővel az életfa alatt. A jelenet a feltámadás elengedhetetlen feltételére, az elhunyt és az életadó Nagy Istennő szimbolikus házasságára utalhat.²²

A Szent László-legendák mélyén

B. Kovács István a rimaszécsi Busa Viktor mesemondótól általa gyűjtött szövegekben véli fölfedezni az egykori hősepika nyomait.²³ Az iránymutatást tehát László Gyulától veszi, hiszen „az égig érő fa a déli és dél-szibériai párhuzamokon át az altáji törökség felé vezet, a csodaszarvas monda az erdős területek felé, s végül a Szent László-legenda az iráni térségek felé irányítja a figyelmünket.”²⁴ B. Kovács István költőien úgy foglalja össze felfedezését, feltételezését, hogy „az Úr egy rimaszécsi embert választott ki arra, hogy előadásában megismerhessük a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján és (részben) más korabeli emlékeken is ábrázolt, Szent László-legendaként megkeresztelt eszményt, azaz az elvesztettnek hitt magyar hősepikát.”²⁵

A fennmaradt Szent László-legenda motívumaiból kiolvasható, akár mint egy korábbi, elhomályosult kéziratra ráírt ún. palimpszeszt, egy korábbi szöveg. A jelenség teljességgel ismert és érthető: minden emberi közösség szóbeliségében vannak gyakran használt, hagyományozódó (leginkább az erede-

²² Jánó Mihály *művészettörténet... I. m.* 194.

²³ B. Kovács István: *Világ vitéz. Magyar hősepika.* Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat, 2016.

²⁴ Vö. László Gyula: A „kettős honfoglalás”-ról. *Archeológiai Értesítő*, 1970/2. 171.

²⁵ B. Kovács: *I. m.* 56.

tükre vonatkozó) szövegek, amelyek a folytonos használatban, mesélésben, részben stabilan fennmaradnak, részben aktualizálódnak. De bármennyire is módosulnak, mélyszerkezetükben még sokáig őrzik az eredeti hagyományt, és ez olykor még rekonstruálható is. Elméleti megközelítésként e téren is javasolható V. J. Propp módszere a mese morfológiájáról, melynek lényege, hogy a mesének vannak ismétlődő, állandó komponensei; s ezeket a szereplők funkciói szerint lehet vizsgálni. „A mesekutatásban az a kérdés a fontos, hogy mit csinálnak a szereplők, az azonban, hogy ki és hogyan cselekszik, másodlagos. [...] A funkciók sorrendje mindig azonos”.²⁶ László Gyula elképzelését Propp morfológiájával és Voigt Vilmos meglátásaival ötvözte B. Kovács István; s alkalmazva az általa gyűjtött gömöri hősepikában is szereplő eseményekre (cselekedetekre, funkciókra), meglepő hasonlóságot vél fölfedezni a hősepika és a Szent László-legenda között. Hivatkozik még Jan Assmann nyomán Hoppál Mihályra, aki azt írja, hogy „a mítoszokban, a mitikus történetekben vagy a mi szóhasználatunkban a népi hitvilágban az elemek összekapcsolódása az elbeszélés szövegében hihetetlenül időtálló struktúrát hoz létre. Ezt a tényt ma már evidenciaként kezelik az orosz és a finn mitológiai kutatók. Ugyanakkor itthon a magyar kutatók között csak félve lehet kimondani annak ellenére, hogy a magyar néphit, a népdalok és a népművészet szimbolizmusa, a népmesék és a mondák motívumai, a szólások,

²⁶ Vlagyimir Jakovlevics PROPP: *A mese morfológiája*. ford. SOPRONI András, Gondolat, Bp. 1975. 3. és 38.

a helynevek esetében ugyanúgy használható (és megfejthető) információt tartalmaznak, mint a szláv, lett, litván, észt és finn kultúrában. [...] A mitológia az egyik legidőtállóbb mentális reprezentáció, amely képes ellenállni a legradikálisabb történelmi változásoknak... A mitikus hagyományok életét az jellemzi, hogy alapvetően konzervatív az alkotó elemek szerkezetét és azok témáit tekintve.”²⁷

Szövegszerű összevetést is végez B. Kovács István. *A Magyar Nyelvőrben* közölt tanulmányában így foglalja össze föltételezését: „A közelmúltig úgy élt a köztudatban, hogy a honfoglalás előtti magyar hőseposz elveszett. Az 1970-es években rögzítette a szerző azt az anyagot, amelyet a magyar hőseposz legteljesebb szöveglenyomataként értelmez. Az eseménytörténet röviden így foglalható össze: a történetenként más-más néven szereplő, ám egylényegű főhős a bő Magyarországon élő öreg és szegény cigány házaspár gyermekeként, csodás körülmények között, esetenként egy ikerpár tagjaként jön a világra. A földi emberként újjászületett, isteni származású főhős az őt küldő égi istenek védelme alatt áll. Táltos, aki rögtön tud beszélni, akinek nincs szüksége ételre, italra. Csodás körülmények között megkeresztelik (eredetileg nyilván beavatják), majd a rejtezés során elnyeri hatalmas testi méretét. A főistentől kapja meg csodás képességű lovát, kardját és ingét is. Világjárása során eljut mind a három szakrális világrétegbe. Keresztstülei,

²⁷ HOPPÁL Mihály: *A magyar ősvalláskutatás (új) útjai = Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. szerk. SUDÁR Balázs és tsi., MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2014. 236.

rivalísának keresztszülei és más segítők révén legyőzi legnagyobb ellenfelét, a túlsó félvilági vitézt, elnyeri az »egészvilági vitéz« címet, s vele együtt Világ szépségé kezét. A dolgozat a hőseposz egyetlen motívumát, a hősi küzdelmet, annak szöveges emlékeit ismerteti, íze- lített adva a keleti (elsősorban mongol és török), valamint magyar mesei párhuzamokból.²⁸

A Szent László legenda szóban és képekben című könyvében összeveti a Szent László-legendákat (történetek, falképek, sőt a nagyszentmiklósi kin-

cseu található ábrázolások) az általa gyűjtött gömöri népmesékben, melyeket tehát a hősepika maradványának tart, található motívumokkal. Az összevetésben a mesékből vett motívumokat a Szent László-falképek mellé rendeli, így a bevezető tanulmány után egy valóságos képeskönyvet lapozgathatunk. Hipotézise, hogy a magyar hősepika némiképpen átalakulva (transzformálva), korábbi szövegekre palimpszesztként ráíródva tovább élt, és az általa gyűjtött gömöri népmesékből rekonstruálható.

esemény, cselekmény, tárgy, mozzanat, helyszín	pogány világmagyarázó mítosz, feleségszerző hőseposz maradványa (gömöri mese)	keresztényesített történet, Szent László-legendá (szövegi és képi ábrázolás)
az elindulás helye	„roppantott város”	Várad
csata	pogány világjárás	kerlési csata
két rivális hős	főhős (Szőlő-Szült-Kálmány, Szegény Halász Feri, Szegény János; Bruncik Elemér, Körtefa János), a főhős „táltos”	Szent László király
	ellenfél (Világ-Dumóshátú-Vitéz, Griffmadár-Vitéz, Fekete-Szurkos-Paji)	kun (vitéz)
elrabolt lány	Világ-Szépsége	váradai püspök lánya; László király nővére; Szent Ágnes; Szűz Mária
küzdelem, párvialdal (lovon)	„egész-világi-vitéz” címért való birkózás, karddal való küzdelem a földön – együtt és külön-külön is előfordul (karddal vívott küzdelem esetén olykor lovon a fekete felhő járásába emelkednek, majd onnan lecsapódva sújtanak ellenfelük fejére)	lovon, majd birkózás a földön
a küzdelem helye	a Világfa alatt	kerlési csatamező közelében, Világfa (?) alatt
egyenlő erő	„egyforma erőbe’ vagyónk, egyforma tudományba”	a Lászlórol lepergő nyilvesszők, a kun átszúrt dereka

²⁸ B. Kovács István: A hősi küzdelem. Szemelvények az elveszettek hitt magyar hőseposzból – magyarázatokkal. *Magyar Nyelvőr*, 2023/3. 294.

a leány közbeavatkozása	piros, illetve fekete rózsát ad át nekik, s borral kínálja őket	karddal megsebzí a kunt
lefejezés	hiányzik, helyette: kegyelem	lefejezés
„kutya, holló hordja a szemed”	szöveg	kép
fejbenezés, hősi álom	hét nap, hét éccaka, hét szémpilantásig alszik	fejbenezés, Szent László a lány ölébe hajtja fejét, aki turkál (kurkászik) a hajában
csodás felemelkedés	felemelkedés az Ég-Világba	égbe felemeltetve
korona és kard	Világ-Kardja, korona	égből nyert korona
beteljesülés	esküvő	–

Annyi vállalkozás, vágyakozás, annyi bizonytalanság, annyi feltételezés után egyre több jel mutat arra, hogy körvonalazódik, ha nem

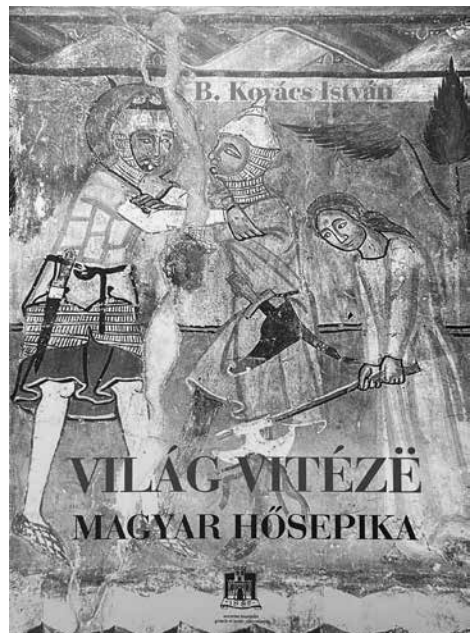
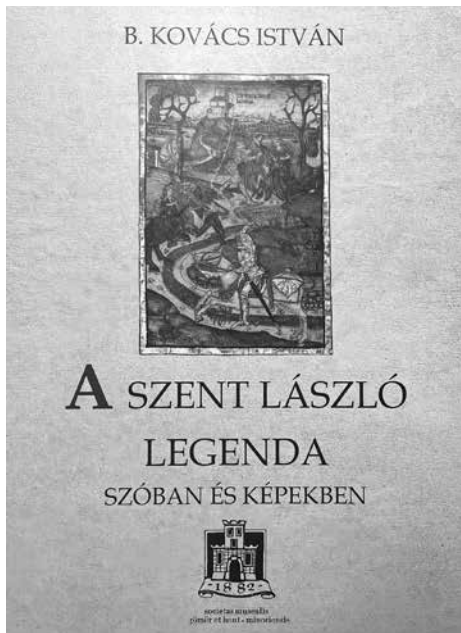
is tisztán látszik, a magyar hősepike egy darabja! A rendelkezésünkre álló források tehát a következő sorba illeszthetők:

elvesztett hagyomány				
nagyszentmiklósi kincs ábrái (2. sz. korszó jelenetsora)	középkori krónikák és későbbi följegyzések	középkori freskók	keleti, ázsiai források (altáji török, burját mitológia, ázsiai hun és szogdiai ábrázolások)	folklór
szöveges + képi töredékekből rekonstruálható hagyomány				

A magyar hősepike (őseposz) irodalmi rekonstrukciója

A nyomokban létező hősepike irodalmi rekonstrukciója az évszázadok során „kitalált” hagyománnyá is alakult. A fiktív hősepike három korszakhoz kapcsolódik: hunok, honfoglalás, Árpád-ház és a Hunyadiak. Arany János több nekifutásban a Csaba- vagy hun trilógia tervét dédelgette (például *A Csaba-trilógia újabb alaprajza*. 1863) s ebből részletek el is készültek. A *Buda halála* az első rész, benne a csodaszarvas regével, elkészült. A második részből (*Ildikó*) és a harmadik részből (*Csaba királyfi*) csak részletek

készültek el. A honfoglalás hősepikejét Aranyosrákosi Székely Sándor *Székelyek Erdélyben* című hőskölteménye igyekezett megalapozni (1823), ide soroljuk Vörösmarty Mihály *Zalán futása* és *Árpád* című eposzát. Két további töredék: Ráday Gedeon: *Árpádról írandó bajnoki éneknek kezdete* és Csokonai Vitéz Mihály: *Árpád (Rövid kritikai rajzolatja egy nagy magyar epopoeiának, melynek neve: Árpád, vagy a magyarok megtelepedése)*. Az Árpád-ház hősepikejének középpontjában Szent László áll: Garay János: *Szent László* (történeti költemény); Arany János: *Szent László füve*; Vörösmarty Mihály: *Cserhalom* (a kerlési csatáról).

A Hunyadiakról: Czuczor Gergely: *Hunyadi*, Arany János: *Szibinyáni Jank*, Komjáthy István: *Hunyadi* (elbeszélő költemény). És mindezt kiegészíthetnék a folklórtörténetek (például maguk a Szent László-legendák), amelyek egyfajta naiv vagy népi, rekonstruált és kompilált hősepikát alkothatnának.

Trencsényi-Waldapfel Imre kezdeményezésére a krónikákból és a néphagyományból Lengyel Dénes 1972-ben már összeállította és egységesítette a régi magyar mondákat. Mint írja: „A mondák nevelő hatását korán felismerték az ifjúság írói, és a mondákat a gyerekek számára is átdolgozták [...] A tudományos érdeklődés középpontjában is az eredeti, a hiteles szöveg áll. Ezt a szöveget tanulmányozzák a szaktudományok kutatói, tehát aki ezzel megismerkedik, az nemcsak a művészet, hanem a tudomány világába is bepillant. Ezt kívántam megkönynyíteni, amikor az eredeti, hiteles szöveget kutattam fel, és annak nyomán

beszéltem el a mondákat az ősköltésztől Mátyás király haláláig.”²⁹ A nyomokban létező és rekonstruálható magyar hősepikából alighanem nem születhet a finn *Kalevalához* (gyűjtő-összeállító: Elias Lönnrot) vagy az észt *Kalevipoeghez* (gyűjtő-szerkesztő-átdolgozó: Friedrich Reinhold Kreutzwald) hasonló, megszerkesztett eposz; de az irodalmi hagyomány ügyes egybeszerkesztéséből egészen biztosan igen. B. Kovács István azonban a gömöri mesemondó szövegváltozataiból nyersváltozatban már elkészítette a képzelt hőseposzt, amely kiadásra vár.³⁰

(A szöveg először a *Kommentár folyóirat* 2024. évi 3. számában jelent meg.)

²⁹ LENGYEL Dénes: *Régi magyar mondák*. Móra Ferenc, Bp. 1972. 463.

³⁰ *Világ-vitéz. Képzelt magyar hőseposz két változatban*: I. Szőlőszült Kálmány; II. Szégyen-Halász-Feri. Eredeti prózai szövegekből szerkesztett verses átirat. Készítette a gyűjtő-lejegyző: B. Kovács István (Kézirat)

